

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nayka.com.ua | № 5, 2022 | 26.05.2022 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2022.5.78](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.5.78)

УДК 339.9.012

О. В. Шереметинська,
к. е. н., доцент, Національний університет харчових технологій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-5409-8697

І. В. Тюха,
к. е. н., доцент,
Національний університет харчових технологій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0003-1629-398X

О. В. Тур,
к. е. н., доцент,
Національний університет харчових технологій, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-7158-0100

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

O. Sheremetynska
PhD in Economics, Associate Professor,
National University of Food Technologies, Kyiv

I. Tyukha
PhD in Economics, Associate Professor,
National University of Food Technologies, Kyiv

O. Tur
PhD in Economics, Associate Professor,
National University of Food Technologies, Kyiv

FEATURES OF RISK MANAGEMENT IN THE COURSE OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

У статті вивчаються питання ризиковості та невизначеності ринкового середовища при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності вітчизняними підприємствами. Досліджено теоретичні підходи до визначення категорії ризиків ЗЕД, розглянута та систематизована класифікація найпоширеніших видів ризиків, що зустрічаються при здійсненні ЗЕД. Проаналізовано та узагальнено основні методичні підходи до управління ризиками в ЗЕД з встановленням найбільш оптимальних методів управління ризиками в зовнішньоекономічній діяльності. Вивчено базові інструменти мінімізації ризиків ЗЕД, що використовуються в сучасному економічному просторі з метою їх використання в поточній господарській діяльності. Запропоновано ряд рекомендацій щодо використання комбінацій найефективніших методів та підходів до управління ризиками в ЗЕД підприємства в умовах невизначеності, з врахуванням переваг та недоліків.

As the risk in foreign economic activity may be manifested in different ways, modern scientific opinion has not come to an agreement on a unified approach to the definition, classification and

systematization of the process of risk management in foreign economic activity, as well as a methodological basis for managing them. Businesses involved in international trade have to deal not just with risks locally but also other business development risks such as ethics, transportation, intellectual property, credit, currency, and a lot more.

These risks can obstruct the smooth running of the business, and hence, appropriate measures need to be taken to limit their effects. Here are 6 risks commonly faced by businesses involved in international trade and the effective ways to manage them.

This study aims to define risks in the foreign economic activity of an enterprise and determine ways of their prevention or avoidance of their influence on an enterprise. The risks of foreign trade include: currency, customs, political, international marketing, international transportation, international contract, international competitive environment, information, innovation, customs, commercial, country risk (socio-political, macroeconomic and microeconomic), the risk associated with a foreign counterparty and so on. The sources of foreign trade risks include: social factors; environmental conditions; economic, financial and political factors; business management model; insufficient information; ethnic and regional problems; the difference in international legislation; force majeure; uncertainty in the activities of foreign trade entities and the like. The limitation is one of the most frequently used risk management tools is to develop standards that establish upper and lower limits of the use of highly liquid assets. Coating loss out of current income is characterized by insignificant financial losses, the company offset the lost funds due to current profits. Covering the risk from the reserve Fund of the company is that the company forms due to the working capital reserve Fund which will be allocated part of the funds to cover the financial losses associated with the occurrence of various risks. Self-insurance provides for the establishment by the company of its own reserve funds, but cover mostly homogeneous risks.

Ключові слова: *ризиків; управління ризиками; зовнішньоекономічна діяльність; класифікація ризиків; методи мінімізації ризиків.*

Key words: *risks; risk management; foreign economic activity; risk classification; risk minimization methods.*

Постановка проблеми. У системі зовнішньоекономічної діяльності підприємства важливу роль відіграє процес дослідження впливу на неї невизначеності і ризику. Неоднозначність тенденцій економічного розвитку, яка спостерігається в даний час в Україні, і нестабільність механізму ринкового регулювання спонукають підприємства розробляти програми подолання невизначеності в своїй діяльності.

Сучасна теорія управління ризиком передбачає послідовну реалізацію завдань, пов'язаних з ідентифікацією, оцінкою, аналізом, обмеженням ризику. Проблема управління ризиком при здійсненні ЗЕД є значущою в контексті досліджень економічної науки, оскільки економічний ризик багатобразний, різні соціально-економічні умови його виникнення, складний процес адаптації до зовнішнього ринкового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ризику та невизначеності у діяльності підприємств, що здійснюють господарську діяльність вивчали такі вітчизняні та зарубіжні учені: Карвацька Н. С., Семчук Ж.В., Скриньковський Р.М., Сисюк С.В., Озель Д.М., Процевят О.С., Тюріна Н. М., Хом'як С. та інші.

В роботах зазначених науковців розглянуто загальні ризики підприємницької діяльності, представлено різні підходи до класифікації ризиків, подано характеристики методів їх вимірювання, управління, та мінімізації. Однак в недостатній мірі досліджено процес управління ризиками в зовнішньоекономічній діяльності.

Мета статті. Полягає в узагальненні теоретичних та практичних поглядів до визначення ризиків зовнішньоекономічної діяльності підприємства та процесу управління ризиками ЗЕД підприємства, а також розроблення найоптимальніших методів управління ними в процесі глобалізації.

Вклад основного матеріалу. Ризик завжди притаманний ринковій економіці, тому що ведення бізнесу передбачає зважене прийняття управлінських рішень в умовах ризику з метою отримання запланованого результату. В процесі економічної діяльності позбутися економічних ризиків повністю неможливо, оскільки вони проявляються через об'єктивні, притаманні економіці категорії конфліктності та невизначеності, недостатність інформації, відсутності точного прогнозу щодо багатьох параметрів економічних об'єктів та процесів.

Об'єктам ризику можуть бути [2]:

- окрема господарська операція, вид продукції, технологічні процеси, напрям виробничої діяльності тощо;
- окремий суб'єкт господарювання, галузь;
- країна, регіон тощо.

Усі об'єкти ризику є системами що представляють собою множини елементів довільної природи, що мають зв'язки й утворюють певну цілісність.

В якості суб'єктів ризику виступають [1]: окремі особи (керівники, менеджери, відповідальні працівники); об'єднання зазначених осіб в колективи та колегиї. Як правило суб'єкт ризику – особа (індивід або колектив), яка зацікавлена в результатах управління об'єктом ризику і має компетенцію приймати рішення щодо об'єкта ризику. Усі ризики виникають унаслідок дії різноманітних чинників, що стають джерелами ризику.

Щодо джерела ризику як правило це чинники (явища, процеси), що спричиняють невизначеність результатів, зумовлених певними зовнішніми чи внутрішніми змінами або діями суб'єктів ризику. Джерела ризику за проявом поділяють на дві групи: зовнішні та внутрішні. Зовнішні джерела ризику формуються у зовнішньому середовищі системи, і повністю уникнути їхньої дії неможливо (наприклад, на підприємство як систему діють зовнішні джерела ризику: природні, політичні, соціальні, макроекономічні фактори). Внутрішні джерела ризику (персонал, техніка, технологія тощо) виникають усередині системи, і їх наявність й активність значно залежать від дій суб'єкта ризику [3]. Отже, діяльність усіх економічних суб'єктів супроводжується ризиком.

Класифікація ризиків дозволяє виокремити їх за певними ознаками на однорідні категорії, що сприяє застосуванню конкретних методів аналізу, оцінки та управління ризиками. Необхідність класифікації ризиків пов'язана і з тим, що розуміючи з чим має справу підприємець можна використати стандартний набір методів усунення.

Класифікувати ризики можна за різними ознаками. На наше переконання, всі ризики, незважаючи на їхню класифікаційну приналежність, є економічними ризиками табл. 1.

Таблиця 1.
Систематизація класифікаційних ознак ризиків в ЗЕД [1-4]

Класифікаційний підхід	Види ризику
Рівень виникнення	Фірмовий; Галузевий; Міжгалузевий; Регіональний; Державний; Глобальний (світовий).
За сферою виникнення	Зовнішні; Внутрішні.
За рівнем прийняття рішень	Макроекономічні; Мікроекономічні.
За типом	Раціональні (обґрунтовані); Нераціональні (необґрунтовані); Авантюрні (азартні).
Щодо кількості людей, які приймають рішення	Індивідуальні; Групові; Масові.
Щодо ситуації	Стохастичні; Невизначені; Конкурентні.
За часом виникнення	Короткотермінові; Постійні.
За рівнем витрат	Мінімальні; Середні; Оптимальні; Максимальні чи допустимі; Критичні; Катастрофічні.
За ступенем правомірності	Правомірні (виправдані); Неправомірні (невиправдані).
За можливістю страхування	Ризики, від яких можна застрахуватися; Ризики, від яких неможливо застрахуватися.
Щодо часу прийняття рішень	Випереджувальні; Своєчасні; Запізнілі.
Щодо можливого фінансового результату	Чисті; Спекулятивні.
Щодо врахування тимчасового фактора	Статичні; Динамічні; Причини (рід небезпеки), що викликають несприятливі події; Соціально-політичні; Адміністративно-законодавчі; Виробничі; Комерційні; Фінансові; Природно-екологічні; Демографічні; Геополітичні.
Характер діяльності	Ризик, пов'язаний із можливим технічним провалом виробництва; Ризик, пов'язаний із відсутністю комерційного успіху
За часом дії	Ретроспективні; Поточні; Перспективні.
Зв'язок із підприємницької діяльності	Підприємницькі; Не підприємницькі.
Належність до країни функціонування господарського суб'єкта	Внутрішні; Зовнішні.
Пов'язані з договірним процесом	Політичні; Макроекономічні; Надійності партнера; Юридичні; Кримінальні; Маркетингові; Інформаційні; Пов'язані з умовами контракту (предмет, контракту, способи оплати, умови поставки, якість, форс-мажор тощо).
Пов'язані з етапом реалізації договору	Митне оформлення; Логістичні; Сертифікаційні.
Пов'язані з територіальним розташуванням	Вітчизняні; Іноземні; Ризики на кордоні.

Це пояснюється тим, що всі види ризиків мають економічно виражені наслідки, які проявляються прямо чи опосередковано. Тому, на нашу думку, їх вираження в економічному результаті і визначає спільну рису між усіма видами ризику в тому числі при реалізації ЗЕД.

Найважливішим етапом ризик-менеджменту, а також необхідною умовою об'єктивної оцінки ризику та прийняття ефективного управлінського рішення є проведення ретельного аналізу ризиків. Якісний аналіз передбачає генерацію максимально повної та достовірної інформації про ризики, що загрожують бізнесу, про джерела потенційної небезпеки та можливих наслідків її реалізації. На думку авторів основним результатом якісного аналізу мають стати: таблиця, що розкриває ризики кожного окремого виду ЗЕД перед прийняттям; якісний опис джерел виникнення ризиків; їх специфічні для підприємства підвиди та особливості.

Кількісний аналіз виходить з інформації, отриманої під час якісного, і чисельно визначає розмірність ризиків, базуючись на теорії ймовірностей, статистики, теорії дослідження операцій. Кількісне вираження рівня ризику може бути однозначним, та її величина може змінюватися залежно від використання різних методів: від складного імовірнісного аналізу до суто інтуїтивних. Автори виділили серед усього різноманіття способів оцінки ризику такі, які є найбільш доцільними у процесі аналізу та формують комплексну систему з оцінки кожного виду ризику.

Для оцінки країнових (макроекономічних) ризиків: політичних, науково-технічних, суспільних, природно-кліматичних, правових-найбільш доцільно скористатися експертними методами, з урахуванням даних всесвітньо відомих агенцій, організацій, які ведуть відповідні дослідження та проводять цю оцінку.

На жаль надати точну кількісну оцінку максимально можливим втратам від настання ризикових подій згаданих категорій (макроекономічних) через їх неявний характер впливу неможливо, відповідно доцільно віднести цей розмір втрат до однієї з основних областей, зазначених у класифікації: мінімальної, допустимої, критичної чи катастрофічної, основним орієнтиром для порівняння та розподілу у яких виступають розміри прибутку, доходу та активів досліджуваного підприємства, залежно від перевищення рівня яких втрати відносять до тієї чи іншої зони.

Фінансові ризики, зокрема ймовірність їхнього наступу, можна оцінити за допомогою методик, які дозволяють інтерпретувати показники основних фінансових коефіцієнтів для бальної оцінки відповідних ризиків фінансової стійкості та ліквідності [2].

Інвестиційні ризики доцільно розраховувати з урахуванням математичного очікування показників резерву під знецінення вкладень у попередні роки функціонування.

Реалізаційні ризики, які можна поєднати з маркетинговими, розраховуються на базі даних про споживання продукції на основних міжнародних ринках збуту шляхом розрахунку вищеописаних коефіцієнтів, а також знаходження суми збитку залежно від даних функціонування компанії за минулі роки та показників її максимальних втрат у разі зниження обсягів продажів.

Транспортні ризики при міжнародній торгівлі можна оцінити за допомогою статистичних даних про індекси тарифів на види вантажних перевезень, що використовуються підприємством і даних про відстань, що долається товаром, а також про частину вартості транспортування, яку оплачує продавець.

Наприклад аналіз ризиків умов контракту має описовий характер, припускаючи їх оцінку відповідно до врахування таких факторів, як використання шаблонів, ставлення керівництва до процесу укладання договорів та навчання персоналу, залучення юридичного відділу, використання електронних підписів, зберігання, архівування та управління контрактами тощо. Крім цього, при доступі до інформації про кількість скоєних помилок в процесі укладення та виконання зовнішньоекономічних контрактів можна розрахувати кількісне вираження ризику, засноване на ретроспективних показниках.

Після розрахунку всіх видів ризиків необхідно приступати до побудови картки ризиків. Це графічний та текстовий опис обмеженої кількості ризиків підприємства у прямокутній таблиці; по одній осі вказують силу впливу або значущість ризику, а по іншому – ймовірність чи частоту його виникнення. Жирна ламана лінія, яка має бути присутня на карті, – критична межа терпимості. При виявленні критичних ризиків сценарії, що спричиняють виникнення ризиків вище цієї межі, вважають неприйнятними. Менеджерам необхідно зрозуміти, як прийняти чи передати такі ризики, тоді як ризиками нижче межі керують у робочому порядку.

Управління ризиками – це процес мінімізації чи передбачення збитків у разі створення або настання ризикових подій. Зменшення збитку і мінімізація ризику – не тотожні поняття, оскільки перше означає або зменшення можливих збитків, або зниження ймовірності настання несприятливих подій [2; 3].

Основні етапи процесу управління ризиком при реалізації зовнішньоекономічної діяльності [2]:

- аналіз ризику;
- вибір методів впливу на ризик при оцінці їх порівняльної ефективності;
- формування стратегії управління всім комплексом ризиків підприємства;
- безпосередній вплив на ризик;
- контроль і коригування результатів процесу управління.

Залежно від результатів ідентифікації й аналізу ризиків при здійсненні ЗЕД можливе прийняття різних рішень[1]:

- уникнення;
- зменшення;
- оптимізація;
- прийняття;

- розподіл або передача.

Уникнення ризику – відмова від здійснення проекту, пов'язаного з ризиком. Таке рішення може прийматись у випадку переважання ймовірності отримання збитків над ймовірністю отримання вигод. Уникнення ризику є найпростішим і радикальним напрямком у системі керування ризиком при здійсненні ЗЕД. Такий спосіб дозволяє повністю уникнути можливих втрат і непередбачуваності. Поряд з цим, як правило, уникнення ризику передбачає для підприємця відмову від прибутку. Тому при необґрунтованій відмові від реалізації запланованого виду ЗЕД, пов'язаного з ризиком, є втрати від невикористаних можливостей і додаткових прибутків [1].

Прийняття ризику – прийняття всього ризику чи його частини на відповідальність підприємця [1]. За такого способу приймають рішення про покриття можливих втрат власними ресурсами. Тобто підприємець усвідомлено йде на ризик незважаючи на вірогідність втрат.

Зниження ризику – це скорочення ймовірності й обсягу витрат в разі реалізації зовнішньоекономічної діяльності [1].

Для зниження ризику в процесі реалізації ЗЕД доцільно звернути увагу на наступні прийоми:

- диверсифікація (визначаються співвідношення зусиль і капіталовкладень між різноманітними видами діяльності, безпосередньо не пов'язаними один із одним. При цьому, якщо в результаті непередбачених подій один вид діяльності буде збитковий, інший можливо буде прибутковим);

- лімітування (встановлення ліміту, тобто граничних сум затрат, продажу, кредиту тощо. Визначаються види діяльності та господарських операцій, що можуть постійно виходити за встановлені межі припустимого ризику, тому доцільно ризик лімітувати у відповідності до встановлених відповідних економічних та фінансових нормативів; лімітування є важливим прийомом зниження ступеня ризику, і банки застосовують його при видачі позичок, при виведенні договору на овердрафт тощо [3].);

- самострахування (група заходів для внутрішнього страхування ризиків, мета, яких забезпечити нейтралізацію негативних фінансових наслідків у процесі розвитку підприємства);

- страхування (комплекс видів страхування, які забезпечують захист інтересів вітчизняних та іноземних учасників різних форм міжнародної співпраці на основі аутсорсингу);

- хеджування та ін.

При виборі методу страхування можна отримати наступний набір послуг, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю [4]:

- страхування різного роду зовнішньоекономічних операцій та контрактів;

- страхування «карго», тобто страхування вантажів;

- страхування «каско», тобто страхування транспортних засобів. До підвидів даного роду страхування належать: страхування контейнерів та їхнє перевезення; страхування ризиків у сфері будівельно-монтажних робіт; страхування обладнання та устаткування від можливих пошкоджень; страхування зобов'язань по гарантіях; страхування імпортного комплексного обладнання; страхування електронного обладнання, що імпортується; страхування відповідальності за здійснення будівельно-монтажних робіт перед третіми особами; страхування виставок торгово-промислового та іншого характеру, які здійснюють та проводять іноземні фірми; страхування майнових цінностей іноземних підприємств, які проводять свою діяльність на території України; страхування майнових цінностей вітчизняних підприємств, що здійснюють свою діяльність за кордоном; страхування відповідальності за здійснення різного роду зовнішньоекономічної діяльності.

Для управління ризиками, пов'язаними з падінням цін на біржові товари, фондові цінності та несприятливим падінням курсу валют, широко застосовуються різні методи хеджування, тобто методи укладення поряд з основним контрактом контракту про купівлю в постачальників відповідного товару «на термін» (йдеться про більш пізній термін, ніж за основним контрактом) за фіксованою ціною [4].

Техніка хеджування полягає в наступному. Продавець реального товару, прагнучи застрахувати себе від передбачуваного зниження ціни, продає на біржі ф'ючерсний контракт на даний товар (хеджування продажем). У разі зниження цін він викупує ф'ючерсний контракт, ціна на який також впала, і отримує прибуток на ф'ючерсному ринку, який повинен компенсувати недоотриману ним виручку на ринку реального товару.

Перевага таких методів – можливість оперативного прийняття рішень, порівняно невисока вартість налагодженість і доступність ринків ф'ючерсів і опціонів. До недоліків відносять порівняно вузький спектр дії (тільки цінні параметри угод на товари, фондові цінності і валюту), складність використання, що вимагає високого рівня кваліфікації фахівців. Тому цей метод використовується, як правило, великими підприємствами і при великих обсягах зовнішньоторговельних операцій.

Висновки.

Отже підсумовуючи вищевикладене, можна сказати, що сучасний рівень розвитку страхової, банківської і біржової справи у світі надає суб'єктам, що здійснюють господарську діяльність в сфері ЗЕД широкий вибір різних інструментів управління ризиками при здійсненні зовнішньоекономічних операцій з метою їх мінімізації, проте абсолютного захисту від можливих ризиків не надає жодний з них, поряд з цим надаючи можливість їх зменшити або компенсувати втрати від ризикових ситуацій. При здійсненні ЗЕД найбільш ефективним способом уникнення або мінімізації чи компенсації ризиків можна обрати комбінацію різних методів управління ризиками в ЗЕД, що дасть змогу зменшити або ймовірність настання ризикової ситуації або втрат від її настання.

Література.

1. Озель Д.М. Ризики у зовнішній торгівлі та їх вплив на організацію та здійснення міжнародних розрахунків <http://dspace.nbuiv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/34876/111-Ozel.pdf?sequence=1> (дата звернення: 15.04.2022)
2. Тюріна Н. М., Карвацька Н. С. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства : навч. посіб. Центр учбової літератури. Київ, 2012. С. 395-419.
3. Семчук Ж.В., Процевят О.С., Скриньковський Р.М. Особливості страхування зовнішньоекономічної діяльності підприємства. / *Ефективна економіка*. 2013. № 10. URL <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2382> (дата звернення: 15.04.2022)
4. Сисюк С.В. Оцінка та страхування ризиків у зовнішньоекономічній діяльності: обліковий аспект. *Вісник ЖДТУ*. Житомир, 2015. № 2 (72). С. 86–90.

References.

1. Ozel', D.M. (2021), "Risks in foreign trade and their impact on the organization and implementation of international settlements" available at: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/34876/111-Ozel.pdf?sequence=1> (Accessed 15 April 2022)
2. Tyurina, N. M., Karvatska, N.S. (2012), *Zovnishn'oeconomichna diial'nist' pidpriemstva* [Foreign economic activity of the enterprise], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
3. Semchuk, ZH.V. (2013), "Features of insurance of foreign economic activity of the enterprise" *Efektivna ekonomika*, [Online], vol . 8, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2382> (Accessed 15 April 2022).
4. Sysyuk, S.V. (2015), "Risk assessment and insurance in foreign economic activity: accounting aspect" *Visnyk ZHDTU*, Vol. 2 (72).pp. 86–90.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2022 р.